

SREČANJA

IVAN DENISOVIČ, NJEGOVI PRIJATELJI IN SOVRAŽNIKI

H. P. R.

Kot vsako leto ob Leninovem rojstnem dnevu je imel »Komite za podelitev Leninovih nagrad na področju književnosti in umetnosti« tudi v letu 1964 nalogo, da med mnogimi, ki so bili predlagani, odlikuje najvidnejše književnike in znanstvenike najrazličnejših strok. Predsednik komiteja, Nikolaj Tihonov, sam pisatelj in dve leti mlajši od N. S. Hruščova, je moral tokrat izbirati med sedemindvajsetimi kandidati, ki so prišli v ožji izbor za umetnostno in književno nagrado. Med dela, predlagana za književno nagrado, sodijo med drugimi povest *En dan Ivana Denisoviča* (ki je zdaj izšla pri Državni založbi Slovenije v Ljubljani v prevodu Franceta Klopčiča), roman Daniila Granina *Nevihiti naproti*, Aleksandra Čakovskega povest *Soetloba tuje zvezde* in Leonida Prvomajskega roman *Divji med*.

Na presenečenje vseh opazovalcev pa je letošnje literarno nagrado dobil ukrajinski pisatelj Oles Gončar za roman *Tronka* (Pastirski zvonček). V utemeljitvi je Tihonov pisal:

»Tronka je sicer samo pastirski zvonček, vendar pa je z njim v romanu na glas zazvenela sedanost. Ljudje različnih značajev delajo, sanjajo in živijo — so graditelji nečesa novega. Ukrajinska stepa, ki jo napolnjuje trušč obnove, se čudovito sklada z optimističnim talentom Olesa Gončarja!« (Citirano po »Pravdi«.)

Knjiga stvarno popisuje, kako se je spremenilo življenje v ukrajinskih vaseh po oktobrski revoluciji, kako so otroci ubožnih pastirjev in kmetov postali slavni inženirji, letalci, ladijski kapitani in podobno. S tem prihaja v izrazito nasprotje prav z *Dnevom Ivana Denisoviča*, kjer nastopajo kot poveljavne osebe drugi otroci Ukrajine, tisti, ki so pod Stalinom brez krivde prišli v zapor.

Solženicin, ki je sam popolnoma po nedolžnem preživel več let kot zapornik v Stalinovih taboriščih, obravnava v povesti, ki je bila prevedena v več jezikov (že pred knjižno izdajo Državne založbe je izhajal v Ljubljani v *Tovarišu* prav tako v prevodu F. Klopčiča, in delno okrajšan v mariborskem *Večeru*, a tudi v *Ljubljanskem dnevniku*), dan v življenju zapornika, ki ga imenuje Ivan Denisovič — njegov priimek je Šuhov. Nekdanjemu vojaku Ivanu Denisoviču Šuhovu, čigar enoto so med vojno obkolili nemški fašisti, se je po mnogih naporih posrečilo, da se je prebil iz obroča. Ob povratku pa so ga obdolžili, kot je bila tedaj navada, češ da se je vrnil z zaupno nalogo, da bi delal za fašiste. Zaprli so ga in odromal je v taborišče za več let.

Potem ko je bila Solženicinuova povest deležna takega uspeha, se je mnogo pisateljev lotilo iste teme. Toda nobeno izmed teh del ni niti od daleč doseglo popularnost, ki si jo je pridobil *En dan Ivana Denisoviča*. Umetnost Solženicina, ki je po poklicu učitelj matematike, ni samo v nazornem in jedratem prikazovanju, ampak tudi v samoniklem jeziku, kar se je v marsikaterem prevodu seveda moralo izgubiti.

Dejstvo, da je bila letošnja Leninova nagrada podeljena Olsenu Gončarju ne pa Solženicinu, je spričo vsega tega dokaj nenavadno — in če ga hočemo razumeti, moramo upoštevati najprej nekaj značilnih pojavov sodobnega sovjetskega kulturnega življenja.

Kot kandidata za letošnjo književno nagrado je Solženicina predlagala literarna revija *Novyj mir*, katere glavni urednik je znani pesnik Aleksander Tvardovski.

Aleksander Tvardovski je ena izmed osrednjih osebnosti v sodobnem sovjetskem literarnem življenju. Ta pesnik kmetov je že junija leta 1955 v pesnitvi (*Neskončna širjava*), objavljeni v *Novem miru*, prvi opozoril na vzrok za pomanjkanje temperamenta in fiziognomije v sovjetski literaturi. Govoril je o tem, da v zavesti sovjetskega pisatelja obstoji nekakšen »notranji urednik«, ki se ima za svoj obstoj zahvaliti nenehnemu strahu pred cenzuro.

V decembrski številki iste revije je nato Tvardovski objavil članek *O odkritosrčnosti v literaturi* izpod peresa mladega kritika Pomeranceva, v katerem je pisalo:

»Stopnja odkritosrčnosti, to se pravi: neposrednosti dela mora biti poglaviti kriterij pri vsakršnem literarnem vrednotenju... Pisatelji morejo in morajo vreči čez krov svoje metode in metodice, s katerimi se izogibajo protislovljem in težavnim vprašanjem. Naša literatura potrebuje graditelje, ne pa poklicnih bardov.«

V tem trideset strani obsegajočem članku je Pomerancev na odgovornost Tvardovskega opisal tudi fiktivni pogovor med avtorjem in bralcem in pri tem bralec avtorju takole razkriva vso šablonskost pozitivnega junaka v sovjetski književnosti:

»In potem, kakšni so njihovi pogovori! Najpristnejše tirade v stilu gramofonskih plošč. Kaj ljudje tako govorijo, posebno še, kadar se pogovarjata samo dva sobesednika? Se še spominjate junaka iz vaše igre, ki hčerki podari uro, ker se je zvišal njegov življenjski standard? Ker se je rodil iz časopisnih stolpcev, je pozabil, da se v družini nikdar ne zviša življenjski standard, ampak, da se izboljša življenje. Se še spominjate vašega mehanika s strojne traktorske postaje, ki skupaj z ljubljeno deklico sanja o tem, kako bosta na novo uredila inventar? Kaj se hoče zares samo zato poročiti? Hoče spremeniti svoj dom v delavnico? Ali pa vaš rudar, ki vzklikne: »Da bi vsaj kmalu podaljšali rove! Da bi bil vendar že prosti dan pri kraju!« Le kje najdete takšnega krita, ki bi rad kar naprej ril pod zemljo?! Ali pa način, kako se osebe v neki drugi vaši drami pogovarjajo z ženo, ki prinese kanglo mleka s kmetije! Tako govorijo samo na sestankih, ne pa ljudje med seboj; tako govori državni tožilec v svojem plaidoyerju, kadar obravnava primer poneverbe. Lahko bi vam naštel dovolj takih primerov, tudi iz povesti, ki izhajajo v revijah!«

Ob koncu je Pomerancev kategorično povedal svoje mnenje: »Ni mi všeč niti ropot strojev v literaturi niti enoličnost tematike niti patos neslanih pesmi!«

Komaj mesec dni po tej objavi pa se je v odgovor na pojmovanje, da »mora biti stopnja odkritosrčnosti, to se pravi: neposrednosti dela prvi kriterij za vsakršno literarno vrednotenje,« oglasila *Literaturnaja gazeta*: »Ne, merilo vrednosti obstoji za marksista slej ko prej predvsem v ideološko-umetniški kvaliteti dela!«

In ko je revija Tvardovskega v prvih mesecih leta 1954 objavila še članke, v katerih je eden izmed kritikov raztrgal celotno kolhozniško literaturo, ki je nastala v vojnih in povojnih letih, drugi podvomil o važnosti tega, da bi obravnavali teme delovne produktivnosti, tretji pa se norčeval iz tega, da je neki avtor v svojem romanu prikazal, kako partijski sklepi o glasbenih vprašanjih pozitivno vplivajo na dejavnost skladateljev — tedaj so na odborniški seji sovjetskega društva književnikov 11. avgusta 1954 obsodili »nepravilno linijo revije *Novyj mir* glede na literarna vprašanja« in zamenjali glavnega urednika Tvardovskega s Konstantinom Simonovom. Že pred temi je prišlo junija do odstavitve glavnega urednika literarne revije *Oktjabr*, Fjodora Panfjorova. Pri obeh sklepih so se izrecno sklicevali na sklep centralnega komiteja iz leta 1946 proti tako imenovani »leningrajski skupini«; zoper Panfjorova pa je poleg tega sprožil v *Pravdi* tedanji predsednik društva književnikov, Surkov še očitke zavoljo »vrste malopridnih, javno pohujšanje zbujujočih dejanj«.

Tovrstni osebni napadi na pisatelje, ki bi jih po romanu Ilje Ehrenburga — izšel je v listu *Znamja* maja 1954 — lahko označil kot »književnike odjuge«, tedaj niso bili redki: istega meseca so štiri znane pisatelje izključili iz društva književnikov »zaradi pijančevanja in amoralnega vedenja«. O dramatiku Surovu je pisala *Literaturnaja gazeta*, da je povzročil »verižno reakcijo javnih skandalov«. V klubu književnikov in drugod da je uprizarjal »natanko take nesramne orgije kot nekoč postopači in notorični pijanci v krčmah.« O romanopiscu Vološinu je poročal isti list: »Začel je popivati, razgrajati v javnosti in se nedostojno obnašati, v najkrajšem času je premenjal štiri žene. Ob katerikoli uri so ga do nezavesti pijanega vodili na policijsko stražnico.« Njegov kolega Galsanov je poneveril, tako je pisalo, javni denar, medtem ko je dramatik Virta za zidanje svoje gosposke vile mobiliziral komsomolce in potem na stroške vaških prebivalcev živel »kot fevdalni ‚barin‘ v carskih časih«. Alkoholizma so dolžili tudi Aleksandra Fadejeva, avtorja *Mlade garde*, ki je dve leti pozneje končal s samomorom — seveda je bila leta 1954 javna tajnost, da je moral svoj roman, katerega predmet je odpor proti fašističnemu okupatorju, po izidu napisati še enkrat, ker za tedanje pojme ni zadosti upošteval vloge Partije.

Sicer so predstavniki konservativnega socialističnega realizma v tem času opravljali najvažnejše kontrolne funkcije, toda že 2. kongres sovjetskega društva književnikov se je izkazal z večjo strpnostjo do novih pojavov. Tako se je mogel ob tej priložnosti ukrajinski dramatik Aleksander Kornejčuk spotakniti ob »zavarovanje hrbta« in »strahopetnost« založb in redakcij. Prvikrat so številni govorniki na kongresu spet v pozitivnem smislu omenili nekatere književnike, ki so bili v prejšnjih letih prekleti, tako na primer Aleksander Bloka, Borisa Pasternaka (katerega pesmi je sicer veliko prevedel Konstantin Simonov, ki je kasneje odločil, naj se odkloni roman *Doktor Živago*), Jesenina, Jurija Tynjanova, avtorja zgodovinskih romanov, ki je bil obdolžen »formalizma«, »zaradi protirevolucionarnih tendenc« odklonjenega dramatika Bulgakova in Ahmetova, ki jo je že leta 1946 sramotil Zdanov. Za rehabilitacijo in pravično vrednotenje teh in številnih drugih književnikov se je medtem zavzela tudi Partija s tem, da je zahtevala novo in temeljito sovjetsko literarno zgodovino. Zdaj so na novo izdali tudi dela Bruna Jasienskega, ki je kot poljski komunist postal leta 1937 žrtev prav tiste »čistke« kot naš slovenski prevajalec Solženičina Klopčič. Ko je oficialna interpretacija vrednotila umetniško mojstrstvo in

socialno kritiko Dostojevskega, sicer ni pozabila na pridržek, da je podpiral tudi reakcionarno ideologijo, vendar je bil končno le deležen priznanja, ki so mu ga toliko časa odrekli.

V nasprotju z revijo *Oktjabr*, ki se je 1954 popolnoma priključila konservativni skupini okrog *Neve*, *Zvezde* in *Literature i žizni*, je obdržala Tvardovskega revija *Novy mir* vendarle tudi pod novim vodstvom Simonova zmerno reformatorsko usmerjenost. Decembra 1956 je Simonov, čigar preobrazbeni proces je značilen za celotno sodobno sovjetsko literaturo, prvič precej odločno kritiziral literaturo iz obdobja kulta osebnosti in ustaljeno prakso, da je Partija delala red. Hkrati je ostro napadel tudi omenjeni postopek, kako so Fadejeva prisilili k predelavi romana *Mlada garda*. Stalin je namreč jeseni 1947 osebno sprožil v listu *Kultura i žizn* članek, ki je Fadejevu glede na to, kako je obravnaval boj majhne skupine mladih ljudi za fronto proti fašističnim napadalcem, očital, da prikazuje odporniško gibanje komsomolcev kot spontano akcijo, namesto da bi pokazal vodilno vlogo partije. K temu je zdaj Simonov pripomnil:

»Ta zahteva je vodila pisatelje odkrito in naravnost k maličenju resničnosti.«

Omenil je tudi osebni konflikt, v katerega je zašel Fadejev zaradi pritiska, naj predela roman, za kar je porabil štiri leta.

V istem članku je Simonov predlagal, naj bi socialistični realizem rajši označevali kot princip namesto kot metodo.

Novičenko, predsednik ukrajinskega društva književnikov, je sredi januarja leta 1957 na IV. plenumu vodstva organizacije v Kijevu uporabil ta članek po eni strani za to, da bi delom tako različnih pesnikov kot so Majakovski, Pablo Neruda in Bert Brecht pritisnil pečat socialističnega realizma in tako ta pojem raztegnil do brezobličnosti, po drugi strani pa zato, da je izjavil:

»Napačne nazore o partijnosti v literaturi lahko včasih odkrijemo tudi pri sovjetskih književnih ustvarjalcih. Politično nezreli in filistrski ljudje skušajo dvomiti o pravilnosti partijske linije v razvoju sovjetske literature, posebno še o pravilnosti sklepov centralnega komiteja partije o ideoloških vprašanjih.« In dalje: »Dandanes slišimo med določenimi labilnimi ljudmi malomeščanske pogovore, v katerih se izražajo, kakor da smo doslej pisali neresnico, da pa bomo zdaj pisali čisto resnico.« V govoru je omenjal tudi pozive posameznih književnih ustvarjalcev, naj bi »boj, ki so ga bili naši pisatelji pod vodstvom partije proti nacionalizmu in kozmopolitizmu, v celoti črtali, ga imeli za zgrešenega in nepotrebnega.« Članek Simonova v *Novem miru* je omenjal direktno. Drugi napad je sledil 28. januarja 1957 v *Literaturni gazeti*, ki je Simonovu očital, da je na visokošolski konferenci docentov za sovjetsko literaturo revidiral nekatere teze partijskih sklepov o ideoloških vprašanjih in da je v članku skušal dvomiti o ustaljenih principih socialističnega realizma.

Opozicija proti *Novemu miru* pa se ni opirala samo na nekoliko previdne izjave Simonova, ampak tudi na nekatera dela, objavljena v *Novem miru*, ki našega življenja ne zrcalijo pravilno« (*Komunist*). Med temi deli je šlo predvsem za roman Vladimira Dudinceva *Človek ne živi samo od kruha*, za povest *Lastno mnenje* Daniila Granina in za *Sedem dni v tednu* S. Kirsanova. Lenin-grajčanu Graninu, ki so ga prej zaradi romana *Pionir* vsesplošno hvalili, je *Komunist* očital, da prostaško filozofijo nenačelnosti prikazuje kot produkt naših življenjskih razmer.« Še odločneje preklestvo pa je zadelo roman *Človek*

ne živi samo od kruha. »Roman ne poziva v leninističnem smislu k temu, da bi se borili zoper zlo, ampak seje med ljudi pobitost in ustvarja anarhističen odnos do državnega aparata.«

Pozornost, ki jo je vsepovsod zbudilo to prvo delo avtorja, ki je prešel v literaturo iz novinarstva, ko je izšlo v zvezkih 8 do 10/1956 *Novoga mira*, se da primerjati samo še z odmevom *Odjuge* Ilje Ehrenburga, da celo tega je prekosila. Kako je prišlo do senzacionalnega uspeha te knjige? Na prvi pogled se zdi, da imamo opravka z enim izmed številnih romanov o proizvodnji. Gre za izum stroja za izdelovanje nove vrste cevi, katerih proizvodnja bi pomenila bistven napredek za sovjetsko industrijo. Za avtorja pa je bilo to samo sredstvo, da je narisal neolepšano podobo sovjetske družbe. Impozantno je prikazal moč birokratskega aparata, ob katero se navidez brezupno zaganja izumitelj Lopatkin. Ta moč se utelesi v njegovem predstojniku Drozdovu, brezobzirnem vodji industrijskega kombinata v Sibiriji, ki misli samo na lastno kariero, v egoističnem moskovskem ministrskem uradniku Šutikovu in v ciničnem in lažnivem profesorju Avdijevu, vodji za izum pristojnega znanstvenega inštituta, ki plagiira Lopatkinov projekt. Birokrati s spletkami ženejo stvar tako daleč, dokler ni izumitelj zaradi obtožbe, da je izdal vojno tajno, obsojen na osem let prisilnega dela. Šele ko pride znova na dan važni načrt, ki se je na dolgi uradni poti zgubil, in dokaže njegovo nedolžnost, ga izpustijo in rehabilitirajo. Toda od Lopatkinovih nasprotnikov mora samo Šutikov zapustiti svoje mesto zaradi krivega pričevanja. Drozdov postane celo njegov naslednik kot namestnik ministra. Zato pa se Lopatkin poroči z njegovo ženo Nadjo, ki ga je že dolgo občudovala in ki jo je odbijala moževa mrzla, brezdušna častihlepnost.

Nadjina ljubezen do inženirja Lopatkina ni edino, v čemer se kaže sorodnost z Ehrenburgovo *Odjugo*, kjer se žena negativno orisanega tovarniškega direktorja (učiteljica kot Nadja!) prav tako odloči za pozitivnega inženirja. V neki bistveni točki pa je šel Dudincev vendarle dalje, kot seže shema literature, ki je nastala po vzorcu *Odjuge*. Pokazal je upor individuumu proti kolektivu. V tem je bil simptomatični pomen romana za napredni proces duhovnega vretja v Sovjetski zvezi leta 1956. Razkrinkal je odtujenost vladajoče managerske kaste od ljudstva. Nazorno je prikazal tudi kričečo razliko v načinu življenja. Medtem ko funkcionarji in birokrati uživajo vse privilegije in si lahko privoščijo vsakršen luksus, imajo podložniki dostikrat samo to, kar je za življenje neogibno potrebno. Nadalje je bilo v romanu omembe vredno še to, da ni niti z besedo omenil partije.

Pri Dudincevu je posameznik spet postal merilo vseh stvari. Čisto sam se Lopatkin spusti v boj za svojo idejo in se pri tem ne ustraši nobene osebne žrtve. Ne popusti kljub sovražnosti, ki jo goji med seboj zadolžena in povezana birokratska klika do *outsiderja*. Individualist, idealist tvega, da se bo zaletel ob moč okostenelega aparata. Koliko takih idealistov bi našli v Sovjetski zvezi? Dudincev pusti, da proti koncu romana reče njegovemu junaku novi predstojnik rehabilitiranega izumitelja:

»Vidite, en individualist tukaj, drugi tam, vsepovsod jih najdete. Samo brez spoznavnega znaka jih ne vidite, prav tako kot oni ne prepoznajo vas. Vi, Lopatkin, ste dali signal, in vidite, koliko ljudi vam je že prihitelo na pomoč.«

To je Dudincev kmalu okusil tudi sam. K diskusiji o njegovem romanu na moskovski univerzi Lomonosova je pridrla toliko študentov, da jih je dvo-

rana komaj sprejela. Avtorja so pozdravili s pravimi ovacijami. »Naša literatura je bila doslej literatura velike laži. Končno je postala literatura velikih resnic.« Ta izjava nekega udeleženca v diskusiji je bila tipična za mnenje večine bralcev, ki je prišlo do izraza tudi na številnih drugih javnih diskusijskih večerih. Skoraj z istimi besedami je pozdravil to delo mladi kritik Konstantin Paustovski v *Literaturni gazet*: da je »vsa brezobzirna resnica«, tisto, kar ljudstvo tako nujno potrebuje. Tudi sekcija za prozo pri moskovskem društvu književnikov je Dudinceva hvalila.

Absolutno pozitivni ton pa se je sprevrgel po dogodkih na Poljskem in Madžarskem v pravo nasprotje. V *Literaturni gazet* je zdaj prišel do besede kritik Platonov, ki je pisatelju očital, da poskuša »umazati in na drobne kosce raztrgati vse, kar je ustvarilo sovjetsko ljudstvo.« Edinole Ilja Ehrenburg se je potegnil za napadenega — ob spominu na lastne izkušnje. V *Literaturni gazet* je nastopil proti znova oživelemu strahu, da bi izdajali »dvomljive« knjige, in proti nagnjenju mnogih kritikov, da spremene mnenje na prvi migljaj od zgoraj. Ne da bi koga omenil po imenu, se je opredelil v razpravljanjih o Dudincevu, ko je zapisal:

»Pred kratkim so književni ustvarjalci razpravljali o delih mladih pisateljev in pesnikov. Vsi opozarjajo na vrednost obravnavanih del. Nenadoma pa je izšla cela vrsta člankov, ki so govorili izključno o slabih straneh tega ali onega romana ali pesmi. Do prave diskusije ni prišlo... Mislim, da bi bilo treba pri ocenjevanju knjig primerjati različne poglede, ne pa tako rekoč po administrativni poti odločati o tem, ali so dela dobra ali slaba.«

S tako moralno oporo je šel literarni upornik na ponovno zasedanje moskovskega društva književnikov, kjer so spet razpravljali o romanu *Človek ne živi samo od kruha*. Odločno je zavrnil očitke, ki so jih izrekli proti njemu, in je govoril o tem, kako se je v njem izoblikovala zamisel romana:

»Spominjam se prvih dni domovinske vojne. Ležim v strelskem jarku in nad menoj poteka zračna bitka. *Messerschmitt* sestreljujejo naša letala, čeprav so ta v večini. Tisto minuto je v meni prišlo do preloma, ker sem dotlej zmerom slišal, da so naša letala boljša in hitrejša kot vsa druga. Pravijo, da izražam obrekovalne tendence. To ni res. Hočem samo, da se to, kar sem videl, ne bi ponovilo. In do takega hotenja imam pravico.«

To, da se je avtor branil podati samokritiko, kot je bilo dotlej v podobnih primerih običajno, in dejstvo, da je njegovo delo kljub oficialni partijski odklonitvi moglo nato iziti v knjižni obliki, je nakazovalo že novo atmosfero v sovjetskem kulturnem življenju. *Novyj mir* se je torej prav tako malo kot *Literaturnaja Moskva* dal odvrniti od tega, da bi priobčeval podobne proizvode. Med prispevke, ki jih je v začetku junija 1957 kritiziral predsednik sovjetskega društva književnikov, so sodila tri dela, ki so se ukvarjala z nepravilnostmi na podeželju (»enostransko-subjektivistično prikazovanje resničnosti«).

V enem izmed teh del, v povesti *Vzvodi* Aleksandra Jašina, se pritožujejo štirje vodilni uslužbenci kolhoza med seboj nad nerazumevanjem rajonskega partijskega sekretarja, zato pa potem na partijskem sestanku sami uporabljajo ravno tiste fraze, ki so jih pravkar kritizirali: nezadovoljni, toda ustrezljivi »vzvodi«:

»Tisti zgoraj mislijo, da partija izgublja avtoriteto, če z ljudmi govorimo kot ljudje. Ljudje so zanje samo vzvodi. Saj vendar vedo, da v kolhozu dobi-

vamo 100 gramov za delovno mesto, in lajnajo kar naprej svoj ‚z vsakim dnem narašča vaša blaginja‘. V vasi nimamo nobene krave več, oni pa še naprej govorijo o ‚krepitvi kolektivne živinoreje‘. Vsa skrb vodilnih funkcionarjev velja številkam. Kako naj ljudje pri tem živijo, jih ne zanima.»

Roman enega izmed uglednih veteranov sovjetske literature, Benjamina Kaverina, z značilnim naslovom *Iskanje in upanje* je po tematiki močno podoben romanu *Človek ne živi samo od kruha*. Tudi tu gre za izum, ki se mora uveljaviti v boju proti birokratizaciji. Samo da se dejanje ne odigrava v industriji, ampak v zdravniškem okolju in se suče okrog novega medicinskega preparata. Tudi tu je eden izmed raziskovalcev obsojen in na koncu izpuščen iz taborišča. Kaverin pa kaže še težave, ki zadenejo obsojenčevo družino.

Še ostreje je posledice kazenskega postopka za svojce prizadetega obravnavala Galina Nikolajeva v romanu *Boj na poti*, ki je bil za čudo objavljen celo v *Oktjabru*. Tu mora v dobrih gmotnih razmerah zrasla žena partijskega funkcionarja, ki je bil po krivem obtožen »izdaje ljudstva« in je umrl v zaporu, izkusiti vso družbeno diskriminacijo. Nenadoma spozna bedo, v kateri ji pomaga samo solidarnost preprostih delavcev, medtem ko so ji vsi nekdanji prijatelji iz *funkcionarske kaste obrnili hrbet*.

Hkrati pa je naraščal tudi literarni pritisk od spodaj. Ob koncu leta 1956 so na moskovski univerzi zaprli nekaj študentov, ker so bili člani organizacije »Pravih leninistov«. Ta skupina je nastala kot literarni diskusijski krožek. Drugi študenti so rajši za ta namen uporabljali stenčase, ki so jih izdelovali sami. Tak časopis, ki ga je izdala komsomolska organizacija leningrajskega tehnološkega inštituta pod naslovom *Kultura*, je postal predmet ostrih napadov *Komsomolske pravde*, ki je uredništvu očitala predvsem »napačna subjektivistična razmišljanja o formalnih problemih umetnosti.« Stenčas moskovske univerze *Tribuna* je prinesel (kot pravi poročilo v *Trudu*), »iz buržujskega tiska izposojene obrekljive napade na sovjetski tisk.« Nekaj študentov so potem izključili.

Na različnih visokih šolah so se pojavili tudi neuradni rokopisni ali ciklostirani listi, ki so imeli take značilne naslove kot *Kriva vera*, *Sveži glasovi*, *Figov list*, *Sinji popek*. Razen lista univerze v Vilni (*Figovij listok*) so vsi izhajali v Leningradu. *Komsomolskaja pravda* je nato obdolžila *Goluboj buton* »škodljivih posploševanj in zaključkov« in *Svežije golosa* (ki so jih izdali študenti leningrajskega inštituta za železniško-transportne inženirje), »da na nihilističen način sramoti socialistični realizem.«

V neuradnem listu leningrajskega inštituta za bibliotekarsko znanost *Jeres* so »nenehno posnemali najslabše vzorce dekadentne lirike«. In kot primer za to so navajali še pesem mlade komsomolke, študentke rudarskega inštituta, v kateri je pisalo:

»Jaz pa ne vem, kam naj grem,
Koga naj vprašam za pot, in za katero pot.
Moj glas je tih in išče iskrenosti...
Ljudje, vodite me, kot bi bila slepa!«

Takih glasov ni bilo mogoče preslišati. Konservativni pripadniki »socialističnega realizma«, ki jim je zdaj mladina sama odrekala voditeljske pravice, so se prvikrat znašli v popolni defenzivi. Celo njihovo namigovanje na domnevno smešnost modernizma, na dekadenco in gnilobo jih ni moglo rešiti izo-

lacije. Tvardovskega, ki je poleg Ehrenburga ena izmed osrednjih osebnosti sovjetske literature, so spet imenovali za glavnega urednika *Novega mira*.

Da je proces tajanja vendarle napredoval zelo počasi, se je bilo zahvaliti poleg vzrokov, ki jih tukaj ne bomo razlagali, predvsem nekdanjemu kiparju in začasnemu docentu leningrajske umetnostne akademije, tedaj triinpetdesetletnemu Mihailu Aleksandroviču Narisi. Narisa, ki je pod Stalinom prebil dolga leta v zaporih in taboriščih za prisilno delo in je šele 1957 doživel rehabilitacijo, je začel že leta 1952 pisati roman z naslovom *Neizpeta pesem*. V začetku 1960 je delo končal.

Junak Narisovega romana Anton, s čigar otroštvom v caristični Rusiji se začne to močno avtobiografsko delo, izgubi, potem ko ga je tajna policija protipostavno zaprla, vero v sovjetski režim. Med transportom v taborišče se spoprijatelji s prepričanim antistalinistom Volšinom. Anton umre v taborišču in ko pride Volšin na prostost, se zavzema za Antonovo družino.

Roman (Moto: Trikratni morilec je, kdor umori misel [Romain Rolland]) se konča z izbruhom druge svetovne vojne. Volšin mora na fronto. Avtor Narisa pušči sovjetskim vojakom v transportnem vlaku takole razmišljanje: »V čem je Hitler slabši od Stalina?« — »Zakaj moramo trpeti in umirati?« In Volšin si misli: »Tudi jaz moram čez nemške žične ovire, skozi ogenj in čez mine s klicem hurra za Stalina. In prav temu lopovu bi rad zasadil bajonet v vamp!«

Po sodbi britanskega publicista Victorja Zorze roman že tako ali tako ni bil »nobena velika umetnost«, Narisa pa je naredil še večjo napako s tem, da je hotel izsiliti objavo v Sovjetski zvezi:

Dne 29. septembra 1960 je došel k N. S. Hruščovu poštni paket iz Leningrada. Vsebina: rokopis *Neizpete pesmi* in pismo avtorja M. A. Narise.

Pisatelj je dal ministrskemu predsedniku razumeti, da se mu je posrečilo, da je eno kopijo romana spravil na Zahod. Pozval je Hruščova, naj dovoli, da se delo tiska v Sovjetski zvezi, če ne, pa želi, da bi smel z družino vred oditi iz Sovjetske zveze.

In res je emigrantski list *Grani*, ki izhaja v Frankfurtu na Maini, objavil roman pod psevdonimom »M. Narymov« in malo pozneje je izdala tudi »Deutsche Verlags-Anstalt« v Stuttgartu to delo, o katerem je Zorza dejal:

»Prav lahko si predstavljamo, da bi ga kakšen nepristranski založnik odklonil zaradi pomanjkanja literarne vrednosti.«

Prav v tej manj ugodni situaciji je Tvardovski dobil v roke petinšestdeset strani dolg rokopis, v katerem je nekdanji Stalinov jetnik Š — 854 popisal vsakdanje življenje zapornikov z grozljivim realizmom, kakršnega sovjetska literatura dotlej ni poznala: *En dan Ivana Denisoviča*.

Leto dni je ležal rokopis v pisalni mizi pri glavnem uredniku *Novega mira*, preden je ta tvegala, da ga objavi. Pred objavo so v partijskem predsedstvu dolgo razpravljali, dokler ni decembra 1962 napol legalno obtožujoče delo, ki je dotlej krožilo iz rok v roke samo s primitivnimi sredstvi razmnoženo, prešlo v priznano sovjetsko literaturo.

Čeprav so se mnogi člani partijskega vodstva potegovali za črtanje in krajšave (pri čemer si kritiki knjige niso bili edini niti v tem, katera mesta naj bi žrtvovali cenzuri), je Hruščov dosegel svoje — delo je smelo pred knjižno izdajo iziti neokrajšano v reviji *Novyj mir*. Prva izdaja v 110 000 izvodih je bila v nekaj urah razprodana.

»Solženicinova povest«, je hvalila *Pravda*, »spominja tu in tam na Tolstojevu umetniško moč.« In časopis sovjetskega obrambnega ministrstva *Krasnaja zvezda* je ugotovil: »Ta povest se je upravičeno uvrstila med najodličnejša dela sovjetske literature.« »Prvič v naši literaturi se govori resnica o taboriščih, v katerih so poštene sovjetski ljudje — vojaki, kmetje, delavci in umetniki — opravljali prisilno delo in žalostno propadli.«

Pod pokroviteljstvom starega mojstra Mihaila Šolohova sta sočasno dobila uradni blagoslov dva druga avtorja: glavni urednik moskovskega *Znamja* Vadim Koševnikov in pesnik antistalinističnega epa *Pozabi, kdo si* Jurij Bondarev.

Spričo takšnih pohval je bilo samo po sebi razumljivo, da je Aleksander Tvardovski predlagal Solženicina kot kandidata za letošnjo Leninovo nagrado, posebno še, ker so medtem tudi nadaljnje povesti nekdanjega častnika izšle v *Novem miru* in zbudile velik odmev.

Toda že kmalu po tem predlogu so se zaslišali v sovjetskem tisku glasovi proti temu, da bi literarno nagrado podelili Solženicinu. Nekateri kritiki so kar naravnost rekli, da je Solženicin v svojem delu »izkrivil« sovjetsko resničnost. Drugi, ki mu prav tako niso mogli odpustiti, da je odstrl preteklost kot še nihče doslej, so opozarjali — s čimer so samo prikrivali svoje prave nagibe — na tehnične pomanjkljivosti njegovega dela. Spet drugi so trdili, da je *Ivan Denisovič* Solženicinov poskus avtobiografije, da pa ni nič preprostejšega, kot če opisuješ to, kar si sam doživel. Marsikatera kritika se je obrnila proti jeziku v knjigi, ki ni (!) Tolstojev jezik. Toda to še zdaleč ni vse, kar je ta ali oni zameril Ivanu Denisoviču.

V triindvajset strani dolgem članku z naslovom *Ivan Denisovič, njegovi prijatelji in sovražniki* je poskušal član uredništva *Novega miru* V. Lakšin zelo stvarno obračunati s Solženicinovimi kritiki in kritikastri, in to se mu je tudi sijajno posrečilo. V članku pravi med drugim:

»Teško si predstavljam, da še pred letom Solženicinovega imena nismo poznali. Zdi se, da že dolgo živi v naši književnosti, in da bi brez njega naša književnost ne bila popolna... En dan Ivana Denisoviča berejo celo taki ljudje, ki povesti in romanov po navadi ne berejo. Tak »meradni« bralec mi je rekel: »Ne vem, ali je napisano dobro ali slabo. Zdi se mi pa, da se tega drugače ne da napisati.« Povest je pretresla ljudi s trdoto in odkritosrčnostjo. To je bil redek primer v literaturi, da je izid umetniškega dela v kratkem času postal družbeno-politični dogodek... N. S. Hruščov je visoko ocenil to povest, toplo se je izrazil o njenem junaku, ki je tudi v nečloveških razmerah ohranil dostojanstvo in lepoto delovnega človeka... Že samo dejstvo, da je delo lahko izšlo, so ljudje sprejeli kot potrdilo za to, da partija želi za vselej končati samovoljo in nezakonitost, ki sta ogrinjali v mrak našo nedavno preteklost...«

Čeprav se je reviji *Novyj mir* s tem člankom posrečilo, da je zelo stvarno in prepričljivo razorožila kritiko, le ni bilo mogoče zabrisati dejstva, da prikazuje delo senčno stran sovjetske resničnosti. Tako so krogi, ki jih je kaj lahko prepoznati, organizirali cel val pisem, da bi preprečili odlikovanje knjige.

»Z vsakim dnem se čedalje širši krogi bralcev udeležujejo pretresanja literarnih in umetniških del, ki so bila predlagana za podelitev Leninove nagrade. Naše uredništvo je prejelo mnogo pisem, ki so posvečena povesti A. Solženicina *En dan Ivana Denisoviča*. Skoraj vsako pismo bralcev vsebuje nadvse resne kritične pripombe, tudi kar zadeva jezik v povesti. Povedati moramo kar

naravnost: Avtor nima nobene opore pri bralcih; ti izražajo svoje veliko nezadovoljstvo zato, ker pisatelj v svoji stvaritvi ne sledi najboljšim tradicijam ruskega knjižnega jezika. Pozablja njegovo nadvse važno estetsko in vzgojno vlogo. Pisma, ki prihajajo v naše uredništvo, pričajo o tem, kakšno pozornost posvečajo sovjetski ljudje razvojnemu procesu naše literature, kako pazljivo se sovjetski ljudje zanimajo za književno ustvarjanje in obravnavanje temeljnih problemov glede na nadaljnji razvoj kulture.«

Po takšnem članku v *Pravdi* ni moglo biti nobenega dvoma več o tem, da Solženicinovi povesti ni usojena Leninova nagrada.

Prevedla K. B.

POLEMIKA

SLEPA ZAVZETOST

Benó Zupančič

Ta zapis* je nastal ob 7. a številki *Sodobnosti*, za katero so *po mojem* z Izjavo, morebiti še bolj s člankoma Dušana Pirjevca (*Nerodovitien ukrep*) in Nika Grafenauerja (*Kultura in nekultura*) značilni enostranost, zapiranje oči, pred nekaterimi očitnimi dejstvi, zaverovanost v posledice, ne da bi se hkrati spomnili na vzroke in povode. Skratka slepa zavzetost za nekaj, kar ni nič bolj v nevarnosti danes, kot je bilo včeraj, najmanj pa pred tistim, kar naj bi iz navedenih tekstov razbrali.

S tem hočem mimogrede tudi reči, da se je uredniški odbor ob tej številki prenegljuje odločil za svoja uredniška dejanja, površno ocenil takratne dogodke in konec koncev podlegel intelektualistični psihozi, kolikor je ni pomagal tudi sam ustvarjati. V takšni psihozi pa se še nikoli niso mogle roditi in ne dozoreti dobre ideje.

Popolnoma bi se seveda strinjal s takšno zavzetostjo, ko bi bila naperjena zoper birokratizem, kakršen nam je resnično nenehoma napoti in s kakršnim se tudi nenehno tako ali drugače, z besedami ali dejanji, spopadamo, ne pa zoper *podobo* birokratizma, kakršno so si naslikali avtorji objavljenih tekstov, nato pa se spustili z njo v bitko.

Resnici na ljubo pa je treba takoj pristaviti — ta podoba se je dejansko razbohotila na drugem zelniku in se zdaj preseljuje sem ter tja, boreč se za domovinsko pravico, kakor da so njena lastna tla nezanesljiva.

Sicer pa je dovolj označevanj — na kratko jih bom skušal z nekaj polemičnimi mislimi, izoblikovanimi v naglici oziroma fragmentarno, ilustrirati in obrazložiti.

KAKŠNA KULTURA

Res je: »Kultura še ni v dovoljšnji meri napolnila vseh naših medsebojnih odnosov« niti v žurnalistiki, niti v tovarnah, niti v kulturnih dejavnostih, zato pa bi bil lahko Niko Grafenauer obenem odgovoril na naslednja vprašanja: Kako naj jih napolni — na ukaz ali željo skupine izobražencev ali kulturnih

* Pričujoči sestavek smo prejeli tik pred zaključkom redakcije te številke, zato bomo pojasnila, ki jih terjajo nekatere njegove ocene delovanja uredništva *Sodobnosti*, objavili šele v prihodnji številki. — *Op. ured.*